

Søren Kjørup

Menneskevidenskaberne

Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori

Roskilde Universitetsforlag

1996

4 Naturvidenskaben som forbillede

I 1843 udgav den engelske økonom og filosof John Stuart Mill sit kæmpestore værk *A System of Logic*, forsynet med en lang undertitel der gør opmærksom på at værket ikke kun handler om logik, men også om videnskabelig metode. Værket er inddelt i seks "bøger", hvoraf de fem første handler om logik, matematik, fysik, kemi og andre naturvidenskabelige fag. Sjette bog vender sig imidlertid mod logik og metode for hvad Mill kalder "the moral sciences", hvorved han først og fremmest forstår "videnskaber om mennesket" som økonomi, sociologi, psykologi og historie. Da værket udkom på tysk i 1849, havde oversætteren Theodor Gomperz fundet på en tysk betegnelse for Mills menneskevidenskaber som virkelig satte sig fast: *die Geisteswissenschaften*, og herfra henter den danske diskussion naturligvis sin betegnelse "åndsvidenskaber".

Alle afsnit i Mills værk indledes – meget pædagogisk – med et slags opsummerende motto eller spørgsmål. Og det allerførste afsnit i sjette bog indledes med følgende påstand, der samtidig opsummerer hele bogens problemstilling:

Åndsvidenskabernes tilbagestående stade kan kun forbedres ved at man underkaster dem fysikkens metoder, udvidede og generaliserede på passende måde.

I hvert fald til og med 1960'erne forblev det et udbredt synspunkt at humaniora kun halvvejs var rigtig videnskab, og at dette skyldtes at humanisterne ikke havde taget naturvidenskabens metoder som forbillede; eller rettere: at humanisterne ikke benyttede "de videnskabelige metoder". For egentlig findes der efter denne tankegang kun én slags videnskabelige metoder, nemlig dem der med så stor succes er blevet anvendt i naturvidenskabernes.

Tanken var at grundlæggende er videnskab et og det samme, hvad enten det er humaniora, samfundsvidenskab eller naturvidenskab man tænker på. Man støttede sig til tanken om *enhedsvidenskab*, ikke i den radikale, *reduktionistiske* betydning af ordet som går ud på at alle videnskaber dybest set burde kunne integreres ved at de "overordnede" bliver reduceret til de mere "basale" (kunsthistorie er egentlig en slags psykologi, men psykologi er egentlig en slags biologi, og biologi igen egentlig en slags kemi og fysik; et markant dansk eksempel har vi i Jørgen Jørgensens *Psykologi på biologisk grundlag*, 1941). Det drejede sig om enhedsvidenskab i den mere beskedne, men alligevel nok så afgørende *metodiske* forståelse.

Nu er påstanden blevet sjældnere, først og fremmest fordi den positivistiske videnskabsopfattelse som den almindeligvis hænger sammen med – og som Mill var med til at grundlægge – stort set er forladt. Men selv om de færreste i dag vil hævde at humaniora bør tage naturvidenskaberne som metodisk forbillede, kan det jo godt være rigtigt. Og for at afgøre det, må vi først se på hvad "naturvidenskabens metoder" overhovedet er for noget.

Traditionel metodelære

Mills påstand hviler tydeligt nok på den overbevisning at videnskabelig udvikling er et éndimensionalt fænomen; der er kun én retning fremad, og her er naturvidenskaberne kommet længst. Det de er kommet længst med, er at realisere videnskabens højeste formål, og for Mill og den positivistiske tradition var det dels at skaffe pålidelig viden til veje, mængder af ubetvivlelige enkelte *facts*, dels at formulere *almene sandheder* og først og fremmest *lovmæssigheder*.

Forudsigelse, forklaring, lovmæssighed

Formålet med at kende almene sandheder er at man kan *vide* – eventuelt *forudsige* – noget om fænomener og begivenheder man ikke har iagttaget, og at man oven i købet kan *forklare* fænomener og begivenheder.

Ved man hvordan blindtarmsbetændelse plejer at ytre sig, behøver man ikke skære alle op der har ondt i maven for at se om det skulle være blindtarmsbetændelse denne gang. Ved man hvordan blind-

tarmsbetændelse plejer at udvikle sig, kan man forudsige sygdomsforløbet hos en bestemt patient. Dør en patient med en bestemt slags symptomer, kan man forklare dødsfaldet med henvisning til at patienten havde blindtarmsbetændelse. Almen viden fungerer som en slags logisk regel man kan anvende for at slutte fra forhåndenværende viden om noget konkret til mere viden om det samme. Og specielt lovmæssigheder fungerer som en logisk regel der etablerer forbindelse mellem hvad vi kalder *årsager* og hvad vi kalder *virksomheder* inden for en kausal forklaring.

Men hvordan kommer man frem til almen viden og specielt til lovmæssigheder? Her har Mill lagt grunden for den positivistiske traditions erfaringsorienterede, *empiristiske*, metodelære: Man kan ikke slutte sig til verdens lovmæssigheder ud fra en eller anden slags almengyldige principper, således som den *rationalistiske* tradition fra f.eks. Descartes havde givet forhåbninger om; man må tage udgangspunkt i iagttagelser af hvordan verden er indrettet på detailplanet. Spørgsmålet er så bare hvordan man kommer fra en eller flere enkelt-iagttagelser til disse almengyldige lovmæssigheder.

Her repræsenterer Mill den ældre positivistiske tradition ved at hævde at vejen fra iagttagelser til lovmæssigheder går over *induktion* (eller *generalisation*): logiske slutninger fra "nogle" til "alle". At kalde dette "en logisk slutning" er imidlertid lidt af en tilsnigelse, hvad bl.a. den engelske filosof David Hume gjorde opmærksom på ved midten af 1700-tallet: Rent logisk betragtet vil en sådan slutning nemlig aldrig være gyldig.

Man plejer at sige at i en gyldig logisk slutning kan der ikke være mere i konklusionen end der allerede er i præmisserne: En gyldig logisk slutning fra præmisser til konklusion er på en måde bare en omgruppering af det der på forhånd står i præmisserne; der kan ikke skabes ny viden på den måde. Men den induktive slutning giver sig netop ud for at skabe ny viden; gennem iagttagelser har vi viden om f.eks. 100 tilfælde af en bestemt art, og gennem lovmæssigheden udtaler vi os om tilfælde nr. 101 (og alle de følgende også).

Induktionsproblemet

Blandt standardproblemerne i filosofien finder man derfor det såkaldte *induktionsproblem*: spørgsmålet om hvordan man kan retfærdiggøre den induktive slutning. Almindeligvis betragtes problemet som

et logisk problem, men som sådant er det åbenlyst uløseligt (og man kan derfor undre sig over at filosoferne har tumlet så meget med det); det svarer til at spørge hvordan man kan retfærdiggøre at $2 + 2$ giver 5. Men Mill var mere empiriker end logiker, og for ham var problemet rent praktisk. Der findes faktisk sikre lovmæssigheder f.eks. i fysikken, ræsonnerede han, og spørgsmålet er hvordan man er kommet frem til dem. Her skal ikke først og fremmest snakkes logik (selv om hans værks titel antydede det); her skal snakkes *metode* – og sund fornuft.

Mills bog er derfor fuld af praktiske anvisninger i at bruge sin sunde fornuft som grundlag for at komme frem til forskellige former for almen viden ud fra enkeltiagttagelser på forskellige områder – altså hvornår man kan tillade sig at generalisere på grundlag af det man allerede har iagttaget, og hvornår det vil være dumt. Et eksempel kan være at hvor man er nogenlunde sikker på at alle fænomener af en bestemt slags er ens med hensyn til det træk der interesserer en, kan man nøjes med at undersøge ét eksemplar. Hvis man tør gå ud fra at alle køer har et ensartet fordøjelsessystem, kan man nøjes med at undersøge en enkelt ko. Og vil man være på den sikre side, er vejen frem næppe at undersøge flere køer af nøjagtigt samme slags, men snarere køer af forskellige racer, køer af forskellig alder, køer opvokset under forskellige omstændigheder, eller køer der adskiller sig fra hinanden på andre måder som kunne mistænkes for at være relevante for deres fordøjelsessystem.

Et særligt problem ved at finde frem til lovmæssigheder er at hver enkelt begivenhed man studerer, har uendeligt mange forskellige årsager og andre forudsætninger. Hvordan kommer man frem til tyngdeloven på grundlag af iagttagelser af ting der bevæger sig rundt her i vort univers? Hvordan får man skelnet mellem alle de irrelevante påvirkninger og dem der er relevante for formuleringen af tyngdeloven? Her må det gælde om at analysere en række meget forskelligartede situationer, og helst situationer der forholder sig systematisk til hinanden; interesserer man sig f.eks. for faktorerne A, B, C og D, må man være særligt opmærksom på situationer hvor A ikke er repræsenteret, andre hvor B ikke er repræsenteret osv. Så kan man måske danne sig et indtryk af de forskellige faktorerers betydning.

Eksperimenter

Inden for nogle emneområder – f.eks. store dele af fysikkens – er det så heldigt at man selv kan konstruere disse situationer; man kan lave systematiske *eksperimenter*. På andre felter, f.eks. hvad angår den historiske udvikling, kan det være meget vanskeligt eller umuligt. Man kan ikke lave et eksperiment for at finde ud af hvad der ville være sket hvis (med mit eksempel) Danmark ikke godvilligt havde ladet sig besætte af Hitlertyskland den 9. april 1940. Derfor tænker Mill sig altså også at fysikkens metoder ikke kan bruges helt uden videre på åndsvidenskabernes område. De må tilpasses. I dette tilfælde ville han sikkert godtage at man dels lavede såkaldte *tankeeksperimenter*, altså prøvede at gennemtænke de forskellige udviklingsmuligheder systematisk, dels f.eks. vovede nogle *analogislutninger* ud fra den norske situation (idet Norge jo altså tog kampen op). Ved at sammenligne udviklingen i Danmark og Norge, og ved at forudsætte at den afgørende forskel på udviklingen var overgivelse/ikke-overgivelse, kan man (måske) nærme sig erkendelsen af en almen lov for bestemte historiske situationer – selv om man er på noget gyngende grund fordi situationerne er så komplekse. Der var jo trods alt også flere forskelle på Danmark og Norge i 1940 end bare det med overgivelsen.

Efter Mills og mange andres opfattelse må åndsvidenskaberne for at komme nogen vegne altså alligevel bruge metoder og tænkemåder af principielt samme karakter som naturvidenskaberne. Disse metoder og tænkemåder hviler først og fremmest på induktion, og de går ud på at tage udgangspunkt i omhyggelige og systematiske iagttagelser og generalisere på grundlag af dem. Formålet er at formulere almen viden og specielt lovmæssigheder, med henblik på forklaring og forudsigelse.

Men tilbage står stadig det problem at induktion egentlig ikke er en holdbar logisk operation ...

Den hypotetisk-deduktive metode

I et slags læserbrev på tre sider i tidsskriftet *Erkenntnis* fra 1933 hævdede den østrigske filosof Karl Popper (der senere slog sig ned i England) at han havde løst det uløselige induktionsproblem! Brevet, der foreslog et kriterium for at sikre den empiriske karakter af teoretiske systemer, var en slags trailer til hans bog *Logik der Forschung*, der udkom året efter (men som blev dateret 1935 af Springer Verlag i Wien;

jeg henviser til den amerikanske oversættelse *The Logic of Scientific Discovery*). Men hvis han havde ret i sin påstand, havde han i hvert fald løst induktionsproblemet som Alexander den Store løste den gordiske knude: ved at skære igennem.

Poppers påstand var at Mill og den positivistiske tradition han gav ophav til, havde mistolket hvordan naturvidenskabsfolk faktisk går frem. Det kan måske se ud som om de samler iagttagelser som de så generaliserer ud fra, men hvis deres faktiske handlen overhovedet har elementer af den fremgangsmåde, så er det i hvert fald irrelevant for deres arbejdes videnskabelige karakter. Man må skelne mellem hvad positiverne ofte formulerer på engelsk som "the context of discovery" og "the context of justification" – og kun det sidste er videnskabsteoretisk og metodisk interessant: Pointen i den videnskabelige metode er ikke hvordan man kommer frem til at formulere lovmæssigheder (eller det man tror er lovmæssigheder). Pointen er hvordan man efterprøver dem. Og det sker ikke induktivt, men *deduktivt* – og deduktiv logik er gyldig logik, typisk slutninger fra alle til nogle eller en enkelt.

Fra gæt til naturlov

I sin bog citerer Popper med forkærlighed Einstein for at have sagt at der ikke er nogen logisk vej som leder til de universelle lovmæssigheder. "De kan kun nås ved intuition, baseret på noget i retning af indføling i erfaringens genstande" (32). I første omgang formuleres en sådan lov derfor også tentativt, som en ren *hypotese*. Afprøvningen er så i første omgang af logisk karakter. Derfor kaldes metoden den *hypotetisk-deduktive*. I sidste ende forudsætter metoden alligevel en empirisk test der sikrer erkendelsens virkelighedsforankring.

Er hypotesen logisk selvmodsigende? Hvis ja, må den selvfølgelig forkastes. Er hypotesen tautologisk, altså opbygget på en sådan måde at den er sand af rent formelle grunde (som sætningen "Alle ungkarle er ugifte" eller udsagnet "kvadratet på den længste side i en retvinklet trekant er lig med summen af kvadraterne på de to andre sider")? Hvis ja, udtaler den sig ikke om virkeligheden og hører derfor ikke til i empirisk videnskab (men det er en almindelig opfattelse at matematik og logik er rent formelle videnskaber, så de tautologiske hypoteser behøver ikke være uvidenskabelige). Har hypotesen konsekvenser som er i modstrid med accepterede lovmæssigheder? Hvis ja, udgør

den ny hypotese et løfte om fremskridt i videnskaben. Og her er det så det bliver spændende om den også kan stå for den empiriske del af afprøvningen, den egentlige test.

Afprøvningens empiriske del begynder igen med solid deduktiv logik. Af hypotesens udsagn om "alle" udleder man et udsagn om "noget", en forudsigelse om at man vil erfare noget bestemt under bestemte omstændigheder (som naturligvis må være nærmere beskrevet). Det kan typisk være en forudsigelse af udfaldet af et bestemt eksperiment. Man gennemfører så eksperimentet og sammenligner resultatet med forudsigelsen. Passer de to sammen, er hypotesen *bekræftet* og kan for så vidt skifte navn fra "hypotese" til "teori" (eller "lovmæssighed").

Men det er vigtigt for Popper at understrege at teorien hermed ikke er *verificeret*; man har ikke endegyldigt vist at den er sand, og det vil man heller aldrig nogensinde kunne, ligegyldigt hvor mange gange man får den bekræftet. Netop fordi den udtaler sig om "alle", vil man aldrig kunne gennemføre en fuldstændig bekræftelse, altså egentlig verifikation; der vil altid blive en usikkerhed tilbage om hvorvidt næste eksperiment modsiger den tilsvarende forudsigelse – og dermed *falsificerer* teorien. (For så vidt er altså induktivismens nisse flyttet med; Popper havde alligevel ikke løst det uløselige problem).

Humanioras egenart

Mange humanister har, i det mindste i teorien, accepteret det positivistiske standpunkt at humaniora bør efterligne naturvidenskabernes metoder. (Jeg giver en række eksempler i kapitel 14). Længe var det Mills induktivistiske billede man fremholdt som mønster, men siden anden verdenskrig er Poppers kritik trængt igennem, således at det nu snarere er den hypotetisk-deduktive metode der peges på. Men mange humanister har også protesteret mod efterligningstanken.

Forskellige slags forskellighed

Bag alle protester ligger en afvisning af det synspunkt at humaniora skulle være specielt tilbagestående: Humaniora kan ikke måles med naturvidenskabens alen; humaniora repræsenterer en anden form for videnskabelighed end f.eks. fysik, og humanvidenskabernes resultater

og udvikling skal måles efter andre kriterier. Men når humanisterne så har skullet redegøre for hvori forskellen består, og altså har skullet argumentere for hvad der ofte kaldes *humanioras egenart*, har de fundet to forskellige veje.

Den ene hører til i den *hermeneutiske* tradition. Den kan vi lade den tyske filosof og idéhistoriker Wilhelm Dilthey repræsentere. Her er synspunktet at natur- og åndsvidenskaber beskæftiger sig med *emneområder* af helt forskellig karakter, helt forskellig eksistens-modus – og derfor må metoderne også være forskellige.

Den anden hører til i den *kantianske* tradition – altså i traditionen efter den tyske 1700-talsfilosof Immanuel Kant, der er mere optaget af "betingelser" og "grænser" for erkendelse end for ontologiske spørgsmål (altså spørgsmål om forskellige fænomeners måde at "eksistere" på). Den kan vi lade den tyske filosofihistoriker Wilhelm Windelband repræsentere. Her er synspunktet at natur- og åndsvidenskaber har forskelligt *formål* – hvilket også er en god grund til at metoderne må være forskellige.

En moderne variant af dette sidste synspunkt finder vi hos den tyske filosof og sociolog Jürgen Habermas i hans begreb om de forskellige *erkendelsesinteresser* som ligger bag forskningen. Da Habermas – i modsætning til Dilthey og Windelband – skelner inden for åndsvidenskaberne mellem samfundsvidenskaber og humanvidenskaber, vil jeg også kaste et blik på hans opfattelse.

Natur og ånd

Diltheys kritik af den positivistiske tradition finder man først og fremmest i hans uafsluttede *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, hvis første og eneste bind udkom i 1883. Og han var ikke nådig når han omtalte Mills indsats:

Især hos Mill bemærker man den ensformige og trættende klappen af ordene induktion og deduktion, en klappen der nu lyder over til os fra alle de lande der omgiver os. (1:108-09)

Alligevel finder man mange træk hos Dilthey der umiddelbart kan minde om Mill. Først og fremmest tænker også Dilthey sig at åndsvidenskabelig erkendelse (der altså stadig både omfatter samfunds- og humanvidenskaber) i sidste ende har et empirisk fundament, nemlig

konkrete enkeltiagttagelser, og at vi på grundlag heraf generaliserer eller abstraherer os frem til de overgribende teorier. Men han mener noget helt andet end Mill med sådanne formuleringer; det er altså ikke induktion og deduktion der for Dilthey forbinder det specifikke og det almene på åndsvidenskabernes område.

Det hænger sammen med Diltheys opfattelse af selve det emneområde som åndsvidenskaberne beskæftiger sig med, nemlig det menneskelige. For Dilthey er det meningsløst at foreslå at åndsvidenskaberne skal efterligne naturvidenskabernes metoder, fordi forskeren står i et helt andet forhold til det menneskelige end til naturen, og fordi det menneskelige (herunder det samfundsmæssige) altså har sin egen form for eksistens. Det gælder institutionelle fænomener som det Dilthey kalder "kulturelle systemer": kunst, videnskab, religion, økonomi og jura; det gælder det han kalder "samfundets ydre organisation", de overindividuelle rammer for magtfordelingen i samfundet, med organiseringer som familien, stammen eller staten; og det gælder menneskets fundamentale behov og psykologiske konstitution, som i sidste ende er grundlag for alt det øvrige (hvorfor også psykologien – en særlig åndsvidenskabelig form for psykologi – må være åndsvidenskabernes grundvidenskab).

Åndsvidenskabelig erfaring og teori har derfor ikke et ydre, kun logisk forhold til hinanden, siger Dilthey; der er ikke tale om hvad han kalder "død abstraktion". Snarere er der tale om et dialektisk-hermeneutisk forhold, hvor det konkrete er indeholdt i det teoretiske, og det teoretiske giver mening til det konkrete. De almene begreber hvormed åndsvidenskaberne udfolder sig, begreber som enhed og mangfoldighed, helhed og del, har et "levende" udspring i individets egen erfaring om sig selv, siger Dilthey, og derfor kan disse videnskaber ikke tilpasses de naturvidenskabelige metoder. Om historievidenskaben siger Dilthey f.eks. at

dens første betingelse ligger deri at jeg selv er et historisk væsen, altså at den som *udforsker* historien er den samme som *skaber* historien. (7: 278)

Dilthey og psykologien

Diltheys synspunkt ses også tydeligt i hans kritik af den form for naturvidenskabeligt inspireret psykologi som var blevet institutionalise-

ret otte år før hans bog udkom, nemlig da filosofen og psykologen Wilhelm Wundt i 1875 fik oprettet verdens første psykologiske laboratorium i Leipzig.

Wundts psykologi var "atomistisk og konstruktivistisk", hævdede Dilthey; den tog udgangspunkt i simple psykiske eller psykofysiske iagttagelser (oftest af eksperimentel karakter), og forsøgte på grundlag heraf at opbygge bredere teoridannelser om de mere sammensatte psykiske fænomener – lige efter Mills bog. Og efter den var også Wundts forhåbning om at kunne udnytte de psykologiske teorier til at *forklare* sjælelivet. Men, siger Dilthey, dette er helt galt, for "naturen forklarer vi, sjælelivet forstår vi" (5: 143) – og giver hermed en spidsformulering af sin opfattelse af forskellen mellem natur- og åndsvidenskaber: Naturvidenskaberne har som formål at *forklare*, hvilket ses som noget ydre, mekanisk; åndsvidenskaberne har som formål at *forstå*, hvilket ses som noget mere indfølelse. Forståelse er noget man kun kan have i forbindelse med åndsvidenskaberne emner, for som han spidsformulerer det et andet sted: "Ånden forstår kun hvad den selv har skabt." (7:148)¹

I modsætning til Wundts konstruktivistiske psykologi skulle den psykologi som Dilthey tænkte sig som grundlag for åndsvidenskaberne (og som han prøvede at skitsere i to store fragmenter der udkom i 1894; 5:139-237) være "beskrivende og analyserende", med udgangspunkt ikke i psykiske eller psykofysiske enkeltelementer, men i hvad han kaldte "oplevede helheder". Hans problem var imidlertid at mens han til nød kunne pege på visse forløbere i 1700-tallet for en sådan beskrivende psykologisk videnskab, fandtes den ikke i moderne form – og han var ikke selv i stand til at udvikle den. Ved begyndelsen af det ny århundrede opgav Dilthey derfor stort set tanken om psykologien som åndsvidenskabelig grundvidenskab for i stedet at videreudvikle den hermeneutiske synsvinkel (som jeg vender tilbage til i kapitel 13).

Nomotetiske og idiografiske videnskaber

Wilhelm Windelband tog spørgsmålet om specielt historiens egenart op i sin rektortale ved Strassburg-universitetets årsfest i 1894: "Ge-

¹ Dilthey parafraserer her i virkeligheden en gammel tanke, f.eks. fra den italienske 1700-talsfilosof Giambattista Vico; se hans *Scienza nuova*, § 331 (jf. Koch 399-404).

schichte und Naturwissenschaft" ("Historie og naturvidenskab"; talen er optrykt i Windelbands essaysamling *Präludien*). Her røbede han sin skepsis over for hele den traditionelle opdeling af det akademiske felt i naturvidenskaber og åndsvidenskaber. For ham var der ikke noget fundamentalt, ontologisk skel mellem "natur" og "ånd", "det ydre" og "det indre" – det er bare filosofihistorisk vraggods – ligesom det i det hele taget forekom ham urimeligt at forsøge at skelne mellem erfaringsvidenskaberne efter deres *emne*. Den rette skelnen må være efter videnskaberne *formål og metode*, og så ser vi straks at naturvidenskabernes, deres indbyrdes forskelligheder til trods, alle søger det *almene*, mens åndsvidenskaberne – specielt de historiske – er rettet mod det *enkelte*.

Altså kan vi sige: Erfaringsvidenskaberne søger i erkendelsen af virkeligheden enten det almene i form af naturlove eller det enkelte i den historisk bestemte skikkelse; en del heraf betragter den form som for evigt forbliver den samme, mens en anden del betragter det enestående, i sig selv bestemte indhold i den virkelige hændelse. Nogle er lov-videnskaber, de andre er hændelses-videnskaber; de første fortæller hvad der altid er tilfældet, de sidste hvad der engang var. Den videnskabelige tækning er – om man tør danne ny kunstudtryk – i det første tilfælde *nomotetisk*, i det andet *idiografisk*. (2:45)

Naturvidenskab og historisk videnskab følges ad et godt stykke, mener Windelband. Det kommer af at begge typer jo er erfaringsvidenskaber, med tryk på begge dele af ordet: De støtter sig på erfaringer, kendsgerninger givne ved sanseerkendelse – men vel at mærke erfaringer i en mere systematisk forstand end når man til daglig går rundt og erfarer det ene og det andet. Det kræver træning at tilegne sig erfaring gennem et mikroskop eller ved at bruge et måleinstrument, ligesom det kræver træning "at bestemme en håndskrifts egenart, at lægge mærke til en forfatters stil, eller at opfatte den åndelige horisont og interessekredsen for en historisk kilde" (2:148).

Forskellene viser sig når kendsgerningers erkendelsesmæssige værdi skal bedømmes. For naturforskeren har det enkelte givne objekt i sig selv ingen betydning, men kun som eksempel på noget alment. Målet er *abstraktion*. For historikeren gælder det derimod om så at sige at genskabe fortidens mønstre med deres samlede individuelle præg. Dermed er historikerens opgave tæt beslægtet med kunstnerens, selv

om kunstneren skal give form til fantasiens produkter. Men for begge er målet *anskuelse*.

Studiet af enkelte begivenheder osv. i de idiografiske videnskaber må imidlertid hæve sig op over den rene kuriositet. Det kan de kun hvis resultaterne kan indføjes som byggesten i en mere almen struktur. Ud fra det synspunkt må selv begrebet "kendsgerning" være hvad Windelband kalder "et teleologisk begreb" (altså "formålsrettet" – i dag ville vi nok snarere sige at også den enkelte kendsgerning er "teoriladet"). Windelband advarer mod at tro at alt hvad der sker, repræsenterer historiske kendsgerninger:

At Goethe i året 1780 fik lavet en husklokke og en stuenøgle, og den 22. februar oven i købet en lille æske til løse sedler, er belagt med en fuldstændig sikkert overleveret kleinsmederegning; det er selvfølgelig enormt sandt og sikkert også sket, men alligevel er det ikke en historisk kendsgerning, hverken i litteraturhistorisk eller biografisk forstand. (2:154)

At selv den enkelte kendsgerning må forstås i forhold til noget alment, kunne lyde som om vi igen er inde i spillet mellem induktion og deduktion, indrømmer Windelband. Men han tilføjer straks at sådan er det netop i naturvidenskaberne, men ikke i de historiske videnskaber. Her er forholdet snarere at det enkelte indgår som en særligt meningsfuld ("bedeutsam") bestanddel i en levende helhedsanskuelse.

Med en mere moderne formulering kan man sige at det enkelte har en "ekspressiv" kvalitet; det enkelte indgår i helheden *med* sine særlige træk, ikke ved at der abstraheres fra dem. Forsøger man derimod, som positivisterne, at forvandle historie til naturvidenskab og på induktiv måde at søge almene lovmæssigheder, ender man bare med "et par trivielle almindeligheder" hvis eneste interesse vil ligge i "den omhyggelige opregning af alle deres undtagelser" (2:155). [o o o]